

Міністерство освіти і науки України

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. Каразіна**

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

9(2)/2010

ISSN 2076-1333

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 9 (2)

Харків
2010

Міжрегіональний збірник наукових праць “Часопис соціально-економічної географії” розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. В “Часописі” розглядаються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі. Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців в цій галузі.

Межрегиональный сборник научных трудов “Часопис соціально-економічної географії” рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В журнале рассматриваются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире. Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Between-regional journal “The Chronicle of Social-Economic Geography” is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world. It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

Друкується за рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, протокол № 13 від 26.11.2010 р.

Редакційна колегія: Олійник Я.Б. – д.економ.н., професор, член-кореспондент АПН України – шеф-редактор (Київ), Немиць Л.М. – д.геогр.н., професор – голова редакційної колегії (Харків), Голіков А.П. – д.геогр.н., професор (Харків), Костріков С.В. – д.геогр.н., доцент (Харків), Немиць К.А. – д.геогр.н., професор (Харків), Решетов І.К. – д.геол.-мін.н., професор (Харків), Руденко В.П. – д.геогр.н., професор (Чернівці), Топчієв О.Г. – д.геогр.н., професор (Одеса), Черваньов І.Г. – д.техн.н., професор (Харків), Шаблій О.І. – д.геогр.н., професор (Львів), Шищенко П.Г. – д.геогр.н., професор, член-кореспондент АПН України, президент Українського географічного товариства (Київ), Кандиба Ю.І. – к.геогр.н., технічний секретар (Харків).

Міжнародна рада редакційної колегії: Євдокімов М.Ю. – д.геогр.н., професор (м. Смоленськ, Росія), Корнілов А.Г. – д.геогр.н., професор (м. Белгород, Росія), Петін О.М. – к.геогр.н., професор (м. Белгород, Росія), Станайтіс С. – доктор географії, доцент (м. Вільнюс, Литва).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, м. Харків, 61077, Україна; тел.: +38 (057) 707-5274; e-mail: ggfekononm@yandex.ru.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

З М І С Т

<i>Іван Савчук</i> ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНИХ ПОСЛУГ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ	96
<i>Валентина Олійник</i> ФАКТОРНІЙ НАПРЯМОК ЯК ОДИН З ВАРІАНТІВ ВИЗНАЧЕННЯ ДЕПРЕСИВНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	98
<i>Володимир Грицевич, Христина Подвірна</i> ПРОБЛЕМИ МЕДИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ У ПРАЦІ С. ПОДОЛИНСЬКОГО «ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДЕЙ НА УКРАЇНІ»	104
<i>Андрій Мельник</i> ГІС-ТЕХНОЛОГІЇ ЯК СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЕФЕКТУ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ	109
<i>Валентина Смаль</i> ТЕРИТОРІАЛЬНА КОНЦЕНТРАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	112
<i>Тамара Яснюк, Людмила Шабашова</i> МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННИЙ ПОТЕНЦІАЛ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	118
<i>Владимир Московкин, Бадер Эддин Альхадид, Мария Московкина</i> ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ ВНЕШНЕТОРГОВЫЙ БЕНЧМАРКИНГ НА ПРИМЕРЕ АРАБСКИХ СТРАН МЕДА И ИХ ПАРТНЕРОВ ИЗ СТРАН СНГ	124
<i>Борис Гуцало, Виктор Доля, Алексей Кирюхин, Александр Кислицин, Григорий Нечаев, Алла Порятуй</i> КОНЦЕПЦІЯ СОЗДАНИЯ ПРИГРАНИЧНОЙ РОССИЙСКО-УКРАИНСКОЙ ИНТЕГРИРОВАННОЙ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ НА 2011 – 2016 ГОДЫ	141
<i>Людмила Немець, Ігор Кучер</i> РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ СИСТЕМИ	150
<i>Олексій Кірюхін, Катерина Полякова</i> ПРІОРИТЕТИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО (СТАЛОГО) РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО 2020 РОКУ	155
<i>Юрій Кандиба, Анна Юр'єва</i> ВНУТРІШНЬОРЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ РІВНЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ЗЕРНОВОГО ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	159
<i>Катерина Сегіда, Юлія Заволока</i> СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ	164

Дослідження молодих науковців

<i>Наталія Моштаківа</i> ДО ПИТАННЯ МЕТОДИКИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ КУЛЬТУРИ РЕГІОНУ	170
<i>Галина Краєвська</i> ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	178
<i>Наталія Горожанкіна</i> ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)	181
<i>Катерина Сегіда</i> ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІОГЕОСИСТЕМИ	185

Дослідження молодих науковців

УДК 911.3

Наталія Моштакова

ДО ПИТАННЯ МЕТОДИКИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СФЕРИ КУЛЬТУРИ РЕГІОНУ

Проаналізовані попередні суспільно-географічні дослідження сфери культури вітчизняними та зарубіжними вченими. Розкрито сутність поняття «сфера культури» з позицій системного підходу. Виділено та схарактеризовано п'ять етапів суспільно-географічного дослідження сфери культури. Запропонована система показників (простих та інтегральних), що характеризують діяльність закладів культури. Для дослідження сфери культури регіону запропоновані різні методи та методики (на прикладі Луганської області).

Ключові слова: методика і методи дослідження, сфера культури, етапи суспільно-географічного дослідження сфери культури, показники рівня розвитку закладів культури, графоаналітичний метод багатовимірної класифікації, кластерний аналіз, нормування, ранжування, прогнозування.

Наталія Моштакова. К ВОПРОСУ О МЕТОДИКЕ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СФЕРЫ КУЛЬТУРЫ РЕГИОНА. *Проведен краткий анализ предыдущих общественно-географических исследований сферы культуры отечественными и зарубежными учеными. Раскрыта суть понятия «сфера культуры» с позиций системного подхода. Выделены и охарактеризованы пять этапов общественно-географических исследований сферы культуры. Предложена система показателей (простых и интегральных), характеризующих уровень развития учреждений культуры. Для исследования сферы культуры региона предложены разные методы и методики (на примере Луганской области).*

Ключевые слова: методика и методы исследования, сфера культуры, этапы общественно-географических исследований сферы культуры, показатели уровня развития учреждений культуры, графоаналитический метод многомерной классификации, кластерный анализ, нормирование, ранжирование, прогнозирование.

Natalia Moshtakova. TO QUESTION ABOUT METHODS FOR PUBLIC-GEOGRAPHICAL RESEARCH OF SPHERE OF CULTURE IN REGION. *Previous researches of sphere of culture by the ukrainian and foreign scientists are analysed. The meaning of «sphere of culture» from positions of systems approach it is exposed. Five stages of public-geographical research of sphere of culture are selected. The system of indexes (simple and integral), that characterize activity of establishments of culture is offered. Different methods for research of sphere of culture of region are offered (on the example of the Lugansk region).*

Key words: methods of research, sphere of culture, stages of public-geographical research of sphere of culture, indexes of level of development of establishments of culture, semigraphical method of multidimensional classification, cluster analysis, setting of norms, ranking, prognostication.

Актуальність дослідження. Процеси демократизації та гуманізації українського суспільства, які розпочалися після 1991 р. в результаті отримання Україною незалежності, сприяють побудові суверенної, соціально-правової держави, в якій свобода, процвітання і розвиток кожної особистості визнаються найвищими суспільними цінностями. Це положення, задеклароване Конституцією України [4, ст. 3], потребує побудови соціально орієнтованого суспільства, до числа стратегічних пріоритетів якого належить розвиток галузей соціального призначення, в т.ч. сфери культури. Саме культура є однією з визначальних складових, що беруть безпосередню участь у формуванні людського капіталу — головного елементу національного багатства країни.

Сфера культури (СК) в Україні перебуває в критичному стані. Становлення ринкової економіки супроводжується рядом негативних явищ, які проявляються передусім у невідповідності нинішнього рівня культури запитам особистості, суспільним потребам та світовим досягненням людства; падінні соціального престижу культурної і мистецької діяльності; девальвації загальнолюдських і культурно-

національних цінностей; незбалансованості між структурою та обсягами підготовки фахівців і потребами економіки; бюрократизації всіх ланок управління СК [11].

Незважаючи на прийняття ряду законодавчих актів, урядових програм та інших нормативних документів, які передбачають удосконалення механізмів функціонування СК та подолання регіональних диспропорцій у забезпеченні населення культурними благами, комплексних змін у соціальному житті країни за умов загострення економічної та фінансової кризи не відбувається [12].

Саме тому СК України потребує систематичних наукових, в т.ч. суспільно-географічних, досліджень з метою виявлення характерних закономірностей, особливостей територіальної організації закладів культури, існуючих тенденцій, сучасних проблем і перспектив тощо, що дозволило б запропонувати основні напрямки вдосконалення СК держави, забезпечення її раціональної територіальної організації та комплексного пропорційного розвитку. Розбудова СК, її реформування виступає передумовою для

сприятливого соціально-економічного та демографічного майбутнього, соціального, інтелектуального та духовного піднесення української нації, утвердження України на світовій арені як високотехнологічної економічно розвинутої демократичної держави.

Аналіз попередніх досліджень. Вивчення проблем вдосконалення територіальної організації соціальної сфери, в т.ч. СК, на сучасному етапі займаються в Міністерстві праці та соціальної політики України, Міністерстві культури і туризму України, Інституті соціальних досліджень, Українському центрі культурних досліджень, Національному Інституті стратегічних досліджень, Інституті прогнозування НАНУ, Інституті регіональних досліджень, на кафедрах відповідних ВНЗ України тощо. Проблеми функціонування СК привертають увагу фахівців різних наукових галузей: економістів, культурологів, соціологів, суспільних географів тощо.

Основи досліджень соціальної сфери, в т.ч. СК, були закладені в 60-70-х рр. ХХ ст. та продовжені такими вітчизняними та зарубіжними вченими як Е.Б. Алаєв, М.А. Абрамов, О.І. Алексєєв, М.М. Баранський, М.І. Білецький, Н.М. Вітренко, Б.М. Данилишин, І.В. Запотоцька, С.О. Ковальов, В.Є. Козак, О.Г. Корнус, А.І. Кочерга, О.О. Любіцева, Л.А. Меркушева, Л.М. Немець, Я.Б. Олійник, Я.В. Остафійчук, В.В. Покшишевський, В.М. Рутгайзер, Ю.Г. Саушкін, А.В. Степаненко, О.Г. Топчєв, Н.І. Флінта, Б.С. Хорєв, О.І. Шаблій, В.М. Юрківський, А.Г. Ягодка та ін.

Мета дослідження – визначити та проаналізувати основні методичні положення суспільно-географічного дослідження СК.

Виклад основного матеріалу дослідження. СК з позицій системного підходу можна визначити як відкриту, динамічну, складну підсистему регіональної соціогеосистеми [10, стор. 12] – сукупність всіх закладів, організацій та підприємств культури різних напрямів діяльності та організаційно-правових форм, обслуговуючих установ та органів управління, що взаємопов'язано функціонують у межах певного культурного простору, здійснюють виробництво, розподіл, збереження і організацію споживання товарів і послуг культурного й інформаційного призначення з метою забезпечення відповідних потреб і прав населення для формування людини як всесторонньо розвиненої особистості.

На сьогоднішній день робіт, присвячених суспільно-географічним дослідженням СК, порівняно мало, що є причиною слабкої розробленості її теоретико-методичної бази. В основно-

му СК розглядають у складі різних комплексів – культурно-освітнього (О.І. Шаблій, Н.І. Флінта, Я.В. Остафійчук), соціального-культурного (Н.М. Кисіль, М.І. Білецький) або досліджують всю соціальну сферу в цілому, а СК – як одну з її складових галузей (О.Г. Корнус, І.В. Запотоцька та ін.).

Спираючись на різні методики дослідження СК, інших галузей соціального призначення та соціальної сфери в цілому [14, 2, 5, 11, 3, 10, 1, 7 та ін.], були виділені основні методичні положення, що можуть застосовуватися суспільними географами при дослідженні цієї сфери суспільства.

Нижче наведені етапи суспільно-географічного дослідження СК Луганської області. Наведені методичні положення можуть бути використані для дослідження СК інших регіонів України.

I етап – концептуально-методичний – передбачає аналіз наукових джерел з теми дослідження для з'ясування глибини її розробки та аналізу окремих положень. На цьому етапі розробляються теоретико-методологічні основи дослідження та формується його інформаційна база.

В якості інформаційної бази дослідження СК Луганської області були використані: офіційні статистичні дані Державного комітету статистики України (статистичні щорічники України за різні роки), Головного управління статистики в Луганській області (статистичні щорічники Луганської області за різні роки), звітні та аналітичні матеріали Міністерства культури і туризму України, Українського центру культурних досліджень, Управління культури і туризму Луганської облдержадміністрації (ЛОДА), Управління освіти і науки ЛОДА, Управління містобудування і архітектури ЛОДА, відділу наукового аналізу та розвитку бібліотек Луганської обласної універсальної бібліотеки ім. М. Горького, Науково-методичного відділу Луганського обласного краєзнавчого музею, Луганського обласного державного архіву тощо.

Всі статистичні дані, звітні та аналітичні матеріали надають інформацію щодо розвитку СК Луганської області в цілому та окремих її адміністративно-територіальних одиниць (АТО), якими є 18 адміністративних районів та 14 міст обласного підпорядкування (всього 32 АТО).

На **II етапі – оцінковому** – відбувається вивчення основних факторів, що впливають на формування і функціонування СК Луганської області, – економіко-географічних, демографічних, історико-географічних, природно-географічних та інших.

III етап – аналітичний – передбачає системно-структурний аналіз СК регіону, зокрема виділення і дослідження її компонентної, територіальної та управлінської структур.

Компонентна структура СК представляє собою складну систему, структурними елементами (компонентами) якої виступають суб'єкти культурної діяльності, зокрема заклади культури. Для аналізу рівня їх розвитку використовують цілий ряд показників (для кожного показника наводиться загальна кількість (абсолютна і в розрахунку на певну кількість жителів) та її динаміка, а також значення в розрізі основних АТО регіону, зокрема 18-ти адміністративних районів та 14-ти міст обласного підпорядкування):

- **для музеїв:** кількість музеїв різних типів (державних, громадських та музеїв при навчальних закладів) і різних профілів (історичних, художніх, мистецтвознавчих, літературних, архітектурних, природничих, галузевих комплексних та їх різновидів); обсяг музейних фондів; кількість відвідувань музеїв; їх фінансування; територіальна доступність; матеріальна база (стан приміщення, наявність опалення, охорони) тощо;
- **для бібліотек:** кількість бібліотек різних видів (державних, профспілкових, науково-технічних, медичних, бібліотек ВУЗів, технікумів та СПТУ, шкільних, бібліотек інших відомств) та підпорядкування (самостійні або у складі централізованих бібліотечних систем); кількість користувачів; кількість відвідувань; обсяг бібліотечних фондів; обсяг поповнення бібліотечних фондів новими примірниками; матеріальна база; технічні засоби бібліотек (наявність та кількість транспортних засобів, комп'ютерів, ксероксів, принтерів, сканерів, музичних центрів, відеокамер, телевізорів, фотоапаратів тощо; наявність факсу, кількість телефонізованих бібліотек, доступ до Інтернету тощо); кількість бібліотечних працівників та якісні характеристики кадрів (освіта, стаж, зайнятість (на повну чи неповну ставку), вік тощо); фінансування бібліотек; середні показники їх діяльності – книгозабезпеченість на 1 читача та 1 мешканця, читаність, обертаність, відвідуваність; охопленість населення бібліотечним обслуговуванням тощо;
- **для театрів:** кількість театрів різних видів (драматичних, музичних, лялькових, опери і балету та ін.); кількість вистав та інших заходів, що проводяться театрами; кількість відвідувань; кількість місць у театрах; доходи від діяльності; фінансування театрів; матеріальна база; територіальна доступність тощо;
- **для позашкільних навчально-виховних**

закладів (ПНЗ): кількість ПНЗ різних видів (в т.ч. шкіл естетичного виховання); кількість дітей, що обслуговано ПНЗ; матеріальна база закладів; кількість працівників ПНЗ та їх якісні характеристики; фінансування тощо;

- **для закладів культури клубного типу:** кількість закладів різних видів (клубів, будинків і палаців культури, центрів дозвілля, центрів народної творчості тощо); кількість місць у них; кількість відвідувачів; матеріальна база; технічні засоби закладів (наявність та кількість комп'ютерів, музичних центрів, відеокамер, телевізорів, фотоапаратів тощо; наявність факсу, кількість телефонізованих закладів культури клубного типу, доступ до Інтернету тощо); кількість працівників та їх якісні характеристики; фінансування; кількість заходів, що проводяться закладами культури клубного типу; кількість та якість клубних угруповань (гуртків, секцій, колективів, груп тощо);
- **для демонстраторів фільмів:** кількість демонстраторів фільмів різних видів (кінотеатрів, міських та сільських кіноустановок, відеозалів, відеоустановок); кількість місць у них; кількість відвідувань кіносеансів; фінансування; кількість кіносеансів, що проводилися демонстраторами фільмів; доходи від діяльності тощо;
- **для об'єктів культурної спадщини:** кількість та перелік об'єктів культурної спадщини різних типів (комплексів (ансамблів), споруд (витворів) та визначних місць) і видів (археологічних, історичних, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтних, науки і техніки) світового, національного та місцевого значення, в т.ч. внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України; паспортизація об'єктів тощо;
- **для парків дозвілля і відпочинку:** кількість парків; кількість працівників та їх якісні характеристики; фінансування; матеріальна база парків дозвілля і відпочинку (кількість атракціонів тощо); заходи, що проводяться в парках дозвілля і відпочинку тощо.
- **для редакцій та видавництв:** кількість редакцій та видавництв; кількість книг і брошур та їх тираж; кількість періодичних видань і газет та їх разовий і річний тираж за місцем видання тощо;
- **для організацій телебачення та радіомовлення:** кількість організацій телебачення та радіомовлення; середньодобовий обсяг мовлення (в т.ч. українською та російською мовами) тощо;

- для архівних установ: кількість архівів різних видів (обласних, районних, трудових, галузевих тощо); кількість працівників та їх якісні характеристики; обсяг архівного фонду та наявність особливо цінних та унікальних документів; кількість користувачів тощо.

Згідно з В.І. Куценко та Я.В. Остафійчуком, всі ці показники можна поділити на *показники процесів формування* СК регіону (Луганської області) та *показники процесів її використання* [2, стор. 35]. Серед першої групи показників основними для кожної галузі СК є кількість закладів культури та їх потужність; обсяг основних фондів; кількість працівників; територіальна доступність об'єктів, тобто середня відстань від споживача до місць локалізації закладу, яка розраховується за формулою [2, стор. 35]:

$$r = \sqrt{\frac{S}{\pi m}} \quad (1.1)$$

де S – площа району;

m – кількість закладів певної галузі культури.

Територіальна доступність закладів культури фактично слугує критерієм оптимальності розміщення цих об'єктів та ефективності їх територіальної організації.

До показників використання закладів СК належать забезпеченість населення закладами та їх завантаженість. Показник забезпеченості населення закладами культури вираховується як відношення кількості жителів до потужності відповідних закладів. Наприклад, показником забезпеченості населення закладами культури клубного типу є кількість місць у даних закладах на 100 осіб населення [2, стор. 35].

Показники завантаженості закладів культури характеризують процеси культурного обслуговування населення, надання йому відповідних послуг, наприклад, показники відвідувань музеїв і театрів, розраховані на 100 осіб населення, тощо [2, стор. 36].

Крім того, показники, що характеризують формування, розвиток та використання закладів СК регіону (Луганської області), можуть бути простими й інтегральними. Всі наведені вище показники СК є простими. Вони широко застосовуються під час порівняння АТО (адміністративних районів та міст обласного підпорядкування) щодо розвитку однієї підсистеми (галузі) СК за цим показником [5, стор. 34]. Для порівняння АТО за розвитком цілих галузей СК між собою або всієї СК використовують інтегральні показники. При розрахунку інтегрального показника прості показники окремих підсистем (галузей) СК приводять-

ся до нормованої форми шляхом заміни їх індексами методом лінійного шкалювання (формули 1.2, 1.3). З отриманої суми індексів розраховуються інтегральні показники розвитку тієї чи іншої підсистеми СК або всієї СК районів та міст обласного підпорядкування.

За допомогою інтегральних показників проводиться багатовимірною класифікація (ранжування) АТО за рівнем розвитку їх СК на основі визначення її сумарного рейтингу, суми індексів та середнього індексу. Цей процес передбачає наступні дії:

1. Нормування простих показників, тобто приведення їх до єдиного знаменника. Враховуючи, що культурні послуги надаються населенню АТО, оптимальним є нормування показників на кількість їх жителів. Для цього всі прості показники переводяться у представлення на одну особу шляхом ділення на кількість населення відповідних АТО (районів та міст обласного підпорядкування) [10, стор. 30].
2. Проведення лінійного шкалювання нормованих показників, тобто трансформація показників таким чином, щоб вони мали числові значення – індекси в інтервалі 0-1. Для цього по кожному показнику визначаються екстремальні (найменші і найбільші) значення. Розрахунки індексів здійснюються за формулою [10, стор. 31]:

$$I_j = \frac{X_{i,j} - X_{\min,j}}{X_{\max,j} - X_{\min,j}} \quad (1.2)$$

де I_j – індекс j -того нормованого показника із вибіркової сукупності, $j = 1, 2, 3 \dots N$ (N – кількість показників у вибірці);

$X_{i,j}$ – поточне значення j -того нормованого показника, $i = 1, 2, 3 \dots M$ (M – кількість об'єктів (районів, міст обласного підпорядкування), які характеризуються j -тим показником, у нашому випадку $M = 32$;

$X_{\min,j}, X_{\max,j}$ – найменше і найбільше значення j -того нормованого показника у ряду спостережень.

Відповідно до формули (1.2), об'єкт з найбільшим значенням показника має індекс, рівний 1, а з найменшим – 0, індекси всіх інших об'єктів мають числові значення в інтервалі 0-1. Формула (1.2) використовується для обчислення індексів показників, які відображають позитивні властивості або ознаки об'єктів. Для показників, які відображають негативні тенденції і сторони об'єктів (наприклад, частка населених пунктів, що не мають закладів культури, збиток від діяльності підприємств, кредиторська заборгованість, рівень

безробіття і т.д.), індекси визначаються за наступною формулою [10, стор. 31]:

$$I_j = 1 - \frac{X_{i,j} - X_{\min,j}}{X_{\max,j} - X_{\min,j}} \quad (1.3)$$

Використання обернених значень індексів для «негативних» показників за формулою (1.3) дає можливість коректно ранжувати СК АТО (районів і міст обласного підпорядкування) за всіма вибірковими показниками. Іншими словами, СК АТО з більшим значенням «позитивного» і меншим значенням «негативного» показників мають вищий пріоритет у ряду ранжування [10, стор. 31].

Середні значення індексів СК розраховуються за формулою [10, стор. 32]:

$$I_{\text{сер.}} = \frac{\sum_{j=1}^N I_j}{N} \quad (1.4)$$

де всі позначення попередні.

3. Ранжування СК АТО у порядку зменшення середнього індексу. В результаті отримують послідовність, у якій місце СК певної АТО (рейтинг) однозначно визначає її положення серед СК інших АТО за станом розвитку [10, стор. 32]. Ця процедура виконується графічно на графіках Парето (впорядкування АТО за рейтингом їх СК) [10, стор. 33].
4. Групування СК АТО, тобто визначення груп СК за схожістю окремих ознак (статистичних показників).

На наш погляд, варто доповнити перераховані вище методи ранжування АТО за рівнем розвитку їх СК **графоаналітичним методом багатовимірної оптимізації**. При цьому багатовимірний простір відображається у вигляді пелюсткової діаграми з нормованими (в інтервалі 0-1) координатними осями. СК кожної АТО Луганської області відображається на діаграмі у вигляді багатокутника (кількість кутів відповідає вимірності простору, тобто кількості показників, нормованих методом лінійного шкалювання, що характеризують СК даної АТО), а критерієм оптимізації (кількісним критерієм класифікації) є його площа. На відміну від простої сукупності нормованих показників (індексів) СК, площа багатокутника є більш чутливим критерієм [8, стор. 31].

Знаючи вимірність простору і нормовані значення показників, площа багатокутника визначається як сума площ трикутників, побудованих на центральному куту і двох суміжних сторонах (формула 1.5) [8, стор. 32]:

$$F = \frac{1}{2} a * b * \sin \alpha \quad (1.5)$$

де a, b – суміжні сторони трикутника;

α - центральний кут, який визначається наступним чином:

$$\alpha = \frac{2 * \pi}{n} \quad (1.6)$$

де n – вимірність простору [8, стор. 32].

Отже, підсумкова формула для визначення площі багатокутника має вигляд [8, стор. 32]:

$$F = \frac{\sin \alpha}{2} \sum_{i=1}^n a_i * b_i \quad (1.7)$$

де i – поточний індекс масиву показників СК даної АТО.

Дослідження **територіальної структури СК** регіону (Луганської області) має на меті виявлення територіальних елементів СК різних ієрархічних рангів та передбачає вивчення параметрів: територіального рангу (рівня) об'єкту, територіальної концентрації, взаємного розташування, доступності [2, стор. 37].

Для виявлення локальних територіальних елементів СК регіону (пунктів, центрів і вузлів культурного обслуговування) використовують такі показники: чисельність населення певного населеного пункту; перелік та потужність закладів культури, які він нараховує; обсяги вироблених послуг культурного призначення, які надаються населенню; обсяги вироблених послуг на одну особу; дохід від реалізації послуг [2].

Найбільш загальне уявлення про розподіл локальних територіальних елементів СК відносно один одного дає метод «найближчого сусідства». Він полягає у вимірюванні відстані від кожного елемента до найближчого до нього та характеризується наступною формулою [2, стор. 39]:

$$R_n = \frac{D}{0,5 \sqrt{\frac{A}{N}}} \quad (1.8)$$

де R_n - статистика розподілу,

D — середня відстань між найближчими сусідами,

A — площа території,

N — число територіальних елементів території.

Якщо $R_n = 0$, то розміщення скупчене; $R_n = 2,15$, то розміщення рівномірне; $R_n = 1,0$, то розміщення випадкове.

За допомогою цього методу оцінюється розподіл в регіоні територіальних елементів СК

певних рангів.

Територіальну концентрацію закладів культури певної підсистеми (галузі) СК можна визначити за допомогою показника локалізації, який розраховується за формулою (1.9) [15, стор. 35]:

$$K = \frac{P_i}{\sum_{i=1}^n P_i} : \frac{S_i}{\sum_{i=1}^n S_i} = \frac{P_i}{S_i} : \frac{\sum_{i=1}^n P_i}{\sum_{i=1}^n S_i}$$

або

$$K = \frac{P_i}{\sum_{i=1}^n P_i} : \frac{H_i}{\sum_{i=1}^n H_i} = \frac{P_i}{H_i} : \frac{\sum_{i=1}^n P_i}{\sum_{i=1}^n H_i}$$

де K – показник локалізації даної підсистеми (галузі) СК в i -тій ($i = 1, 2, 3 \dots n$, для Луганської області $n = 32$) адміністративно-територіальній одиниці;

P_i – абсолютні обсяги даної підсистеми (галузі) СК в i -тій ($i = 1, 2, 3 \dots n$, для Луганської області $n = 32$) адміністративно-територіальної одиниці;

$\sum_{i=1}^n P_i$ – абсолютні обсяги даної підсистеми СК в регіоні (Луганській області);

S_i – площа i -тої ($i = 1, 2, 3 \dots n$, для Луганської області $n = 32$) адміністративно-територіальної одиниці;

$\sum_{i=1}^n S_i$ – площа регіону (Луганської області).

H_i – населення i -тої ($i = 1, 2, 3 \dots n$, для Луганської області $n = 32$) адміністративно-територіальної одиниці;

$\sum_{i=1}^n H_i$ – населення регіону (Луганської області).

Отже, показник локалізації – це відношення частки кількісної ознаки підсистеми (галузі) СК певної АТО регіону (району або міста обласного підпорядкування) в обсязі цієї ознаки всього регіону в цілому до частки площі (населення) цієї АТО у загальній площі (населенні) регіону [15, стор. 35]. Іншими словами, показник локалізації показує наскільки пропорційною є частка закладів культури певної АТО до частки її площі (населення) порівняно з загальними показниками по всьому регіону.

Кожен територіальний елемент СК має власну зону культурного обслуговування, яку територію, на яку поширюється його вплив. При цьому обов'язково буде мати місце таке явище, як просторове накладання зон культур-

ного обслуговування регіону (за теорією центральних місць – **просторова суперпозиція зон обслуговування**) [13]. Полягає воно в тому, що сусідня й територіально суміжна зона культурного обслуговування територіального елемента СК найнижчого рангу потрапляє в зону культурного обслуговування територіального елемента СК з вищим рангом.

При визначенні середнього радіусу зони культурного обслуговування певного територіального елемента СК потрібно враховувати, що його величина залежить від рангу даного територіального елемента СК та типу розселення. Він вираховується, виходячи з припущення, що територіальні елементи СК розміщуються відносно рівномірно, а конфігурація самої зони наближена до кола, за наступною формулою [2, стор. 40]:

$$R = \frac{0,564}{\sqrt{\frac{S}{m}}} \quad (1.10)$$

R – середній радіус зони культурного обслуговування (км);

S – площа досліджуваної території (км²);

m – кількість територіальних елементів СК певного рангу на цій території.

Використання цього показника дозволяє обґрунтувати раціональну мережу територіальних елементів СК певного рангу, в основу якої повинен бути покладений принцип оптимальної територіальної доступності [2, стор. 40].

Локальні територіальні елементи СК становлять лише опорний каркас територіальної структури регіону. В той же час разом зі своїми зонами культурного обслуговування локальні елементи утворюють територіальні системи культурного обслуговування різних ієрархічних рангів та формують регіональні елементи територіальної структури СК (райони культурного обслуговування). Тобто, дані територіальні елементи є районоформуючими [2].

Аналіз **управлінської структури** СК регіону передбачає дослідження ієрархічно-впорядкованої системи органів управління в регіоні. На даному етапі слід визначити структуру, функції та завдання сучасної системи органів управління СК.

IV етап – синтетичний – вивчення територіальної організації СК регіону (Луганської області).

Важливу роль на цьому етапі відіграє картографічний метод. На карту Луганської області наносяться територіальні елементи СК (пункти, центри, вузли культурного обслуговування), які в тісному зв'язку із системами розселення разом

зі своїми зонами обслуговування утворюють територіальні системи культурного обслуговування різних ієрархічних рівнів (елементарні, кушові, районні, внутріобласні, окружні, обласна).

Досліджуючи територіальну організацію СК регіону (Луганської області), доцільно провести групування його АТО (районів і міст обласного підпорядкування) методом кластерного аналізу, який дозволяє розподілити їх на типи за особливостями розвитку СК.

Кластерний аналіз є одним з методів класифікації, що передбачає поділ об'єктів на кластери. Кластер – це група АТО, що мають подібні характеристики (особливості розвитку, тенденції). Кластеризація передбачає послідовне об'єднання «найближчих» об'єктів у один кластер, ґрунтуючись на матрицях подібності, що формуються на основі розрахованих відстаней між об'єктами. На першому кроці кластеризації, коли кожен об'єкт (АТО) є окремим кластером, у новий кластер об'єднуються два об'єкти, міра подібності яких є найбільшою. Поступово об'єднується все більша і більша кількість об'єктів, агрегуючи кластери. З кожним кроком до кластерів включаються об'єкти, які все сильніше різняться між собою. На останньому кроці всі об'єкти об'єднуються в один кластер [12].

V етап – інтерпретаційно-підсумковий – вивчення проблем розвитку СК регіону, з урахуванням яких розробляються основні напрямки вдосконалення територіальної організації СК та шляхи підвищення ефективності її функціонування.

На даному етапі важливим є здійснення порівняльного аналізу прогнозних показників чисельності населення регіону (Луганської області) та забезпеченості їх потужностями СК відповідно до нормативних потреб.

Для прогнозування чисельності населення Луганської області доцільно використати метод простої екстраполяції, що ґрунтується на побудові декомпозиційних або трендових моделей з використанням відповідно апарату згладжування або аналітичного вирівнювання [9].

Суть прогнозних декомпозиційних моделей полягає в тому, що відповідно до певних принципів з метою більш чіткого виявлення тенденції, закладеної в динамічному ряді (в нашому випадку динамічний ряд складають показники чисельності населення області в період з 1991 по 2010 рр.), змінюється його «композиція», тобто реальні значення показника замінюються розрахунковими з їх подальшою екстраполяцією на майбутнє [9].

Основним методом побудови таких моделей є згладжування. Існує кілька способів згладжування, основний з яких – згладжування за допомогою ковзної середньої, тобто за сукупністю оточуючих точок. Ця операція переміщується вздовж усього ряду, тому і називається ковзною середньою. В результаті кожне значення динамічного ряду замінюється простим або зваженим середнім значенням кількох сусідніх [9].

Середні точки згладжуються за значенням оточуючих (кількість яких називається шириною «вікна» і в нашому дослідженні дорівнює 3) (формула 1.11), а крайні – за спеціальними розрахованими формулами (формули 1.12, 1.13) [9, стор. 18]:

$$Y_t = (Y_{t-1} + Y_t + Y_{t+1}) / 3 \quad (1.11)$$

$$Y_0 = (5Y_0 + 2Y_1 - Y_2) / 6 \quad (1.12)$$

$$Y_n = (5Y_n + 2Y_{n-1} - Y_{n-2}) / 6 \quad (1.13)$$

Прогнозні значення кількості населення Луганської області розраховуються за формулою [9, стор. 18]:

$$Y_{n+1} = (2Y_n + Y_{n-1} - Y_{n-2}) / 2 \quad (1.14)$$

Для перевірки достовірності прогнозів чисельності населення Луганщини, отриманих шляхом побудови прогнозної декомпозиційної моделі, можна використати інший метод – побудову прогнозної трендової моделі, суть якої полягає в тому, що тенденція розвитку певного процесу, виражена у відповідному динамічному ряді (в нашому випадку – динаміка кількості населення області за 1991-2010 рр.), відображається математичною функцією залежності даного показника (чисельності населення) від часу. При цьому тренд описує деяку усереднену для достатньо тривалого періоду спостережень (20 років) тенденцію розвитку в часі [9].

Підбір математичної функції (апроксимація), яка б найкращим чином відбивала тенденцію зміни чисельності населення області за 1991-2010 рр. і дозволила б визначити тренд, здійснюються за допомогою спеціальних комп'ютерних програм.

Підставляючи до математичної функції порядковий номер року з прогнозного горизонту, отримують прогнозне значення кількості населення Луганської області за цей рік. В основі побудови трендових моделей лежить метод аналітичного вирівнювання, що є фактично різновидом згладжування [9].

Отримавши прогнозні показники чисельності населення Луганської області та співставивши їх з нормативними показниками, що існують у СК, можна зробити прогнози щодо подальшого розвитку СК (розширення чи скорочення мережі закладів культури, зміна наванта-

ження на заклади культури тощо) регіону.

Перспективним напрямком дослідження проблем СК є також використання **порівняльного регіонального аналізу**. Дослідження регіональних відмінностей територіальної організації галузей культурного й інформаційного призначення, як правило, базуються на використанні таких способів оцінки, як співставлення з: показниками відповідних параметрів у минулі роки, з середнім показником відповідних параметрів, з існуючими потребами населення, з нормативним рівнем відповідних параметрів [2].

Здебільшого досягнення соціальних нормативів, зокрема таких, що визначають забезпеченість послугами культурного й інформаційного призначення, культурною інфраструктурою, відбувається протягом досить тривалого періоду часу. Тому в процесі задоволення потреб населення за оптимальні їх величини приймаються кращі показники окремих регіонів, населених пунктів та організацій – так звані соціальні орієнтири СК. Вивчення ступеня досягнення та встановлення нормативів СК вимагає врахування існуючих територіальних відмінностей умов життєдіяльності (демографічної структури, освітнього та професійного рівня, грошових доходів населення, принципів органі-

зації розселення, структури та ступеня розвитку виробничого потенціалу, природно-кліматичних та інших особливостей регіонів) [2, стор. 41].

Оцінка величини обраних параметрів порівняно з нормативними забезпечується за допомогою розрахунку рівня їх розвитку в кожній окремій АТО (P_{ji}) [6, стор. 68; 2, стор. 41]:

$$P_{ji} = \frac{F_{ji}}{E_{\tau ji}} \cdot 100 \quad (1.15)$$

$i = 1, \dots, i$ - номер показника рівня розвитку СК;

$j = 1, \dots, j$ - номер АТО, що вивчається ($j = 1, 2, 3 \dots n$, для Луганської області $j = 32$);

F_{ji} — фактичний рівень розвитку в j -тому регіоні i -того виду параметрів

$E_{\tau ji}$ — нормативний рівень розвитку в j -тому регіоні i -того виду параметрів.

Висновки. Комплексна оцінка рівня розвитку СК може бути отримана за допомогою сукупності певних методів і послідовності їх застосування. Це дає можливість визначити характер міжрегіональних диспропорцій і, враховуючи основні прогностичні показники, розробити концепцію та стратегію розвитку СК.

Список використаних джерел:

1. Вірченко П.А. Просторова організація системи освіти регіону (на прикладі Харківської області) / дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Павло Анатолійович Вірченко. – Харків, 2009. – 311 с.
2. Запотоцька І.В. Територіальна організація соціальної сфери Черкаської області та основні напрямки її вдосконалення / дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Ірина Василівна Запотоцька. – Київ, 2007.
3. Кисіль Н.М. Соціально-культурна сфера: територіальна організація та особливості розвитку (на матеріалах Львівської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Надія Михайлівна Кисіль. – Львів, 2002.
4. Конституція України: Закон від 28. 06. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – ст. 141 (остання редакція від 30. 09. 2010 р. на підставі v020p710-10 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
5. Корнус О.Г. Сфера обслуговування населення Сумської області: суспільно-географічні аспекти: Монографія / Корнус О.Г., Немець К.А., Немець Л.М., Корнус А.О. – Харків – Суми, 2009. – 228 с.
6. Куценко В.І., Богуш Л. Г., Опалева І.В. Соціальна сфера регіону (стан та перспективи розвитку) / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. — К.: РВПС України НАН України, 1997. — 252с.
7. Мартусенко І.В. Територіальна організація медичного комплексу Вінницької області / дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Ірина Валеріївна. – Київ, 2005.
8. Машков О.А. Графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів / О.А. Машков, К.А. Немець // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2010. – Вип. 8 (1). – 190 с. – с. 30-35.
9. Мезенцев К.В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку: Навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 82 с.
10. Немець Л.М. Медична галузь Харківської області: територіальні особливості, проблеми та шляхи вдосконалення (суспільно-географічні аспекти): Монографія / Л.М. Немець, Г.А. Баркова, К.А. Немець. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 224 с.
11. Остафійчук Я.В. Організаційно-економічний механізм формування культурно-освітнього комплексу (на прикладі Івано-Франківської області) / автореф. дис. на здобуття наук. ступеня екон. геогр. наук: спец.

- 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Я.В. Остафійчук. – К., 2001. – 19 с.
12. Пилипенко І.О. Методика суспільно-географічних досліджень (на матеріалах Херсонської області): Навчальний посібник / І.О. Пилипенко, Д.С. Мальчикова. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. – 112 с.
  13. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Підручник для студентів географічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Олександр Григорович Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.
  14. Флінта Н.І. Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області) / дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Наталія Іванівна Флінта. – Київ, 2005. – 197 с.
  15. Шаблій О.І. Математичні методи в соціально-економічній географії: Навчальне видання / Олег Іванович Шаблій. – Львів: Світ, 1994. – 304 с.